

EESTI LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD

TEAVIK ÕPETAJALE

Tõrma Hiemägi Lääne-Virumaal Rakvere vallas

Looduslikud pühapaigad on hiied, pühad kivid, pühad veed, pühad puud ja muud pühaks peetud loodusobjektid ja alad.

Ajalooline looduslik pühapaik on üksnes see loodusobjekt, mille kohta on andmeid, et esivanemad on seda pühaks pidanud ja/või seal kombetalitusi sooritanud.

Pühapaikade kohta kõnelevad andmed võivad olla: 1. kohanimed nagu hiis, ohvri-, pühajms, 2. suulised rahvapärимused, 3. kirjalikud rahvapärимused, 4. kroonikates, ürikutes jm käsikirjades, kirjanduses, ajakirjanduses ja vanadel kaartidel talletunud teave. Erandina loetakse ajalooliseks looduslikuks pühapaigaks suuremate inimtekkeliste lohkuudega (alates 10 cm läbimõõduga) kivid, mille kohta pühakspidamise andmeid pole.

Looduslikud pühapaigad on inimkonna vanimad kaitsealad

Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) maailmakongress (s.h EV) tunnistas 2008. aastal looduslikud pühapaigad inimkonna vanimateks kaitsealadeks

Eesti inimasustus on ~ 10000 aastat vana ning tõenäoliselt sama kaua on siin austatud pühapaiku. Me ei tea küll ühegi pühapaiga vanust, kuid kuna sarnaseid paiku ja traditsioone leidub paljudel Euroopa, Aasia, Aafrika, Austraalia, Põhja- ja Lõuna-Ameerika põliselanikel, siis ülimalt tõenäoliselt jõudis pühapaikade tava Eesti aladele juba koos esimeste inimestega.

Eesti pühapaikade hoidmise lugu on ühtlasi meie maastike ja elustiku kaitsmise lugu. Samuti on see keskkonda puudutavate teadmiste, pärimuste, uskumuste ja tavade hoidmise lugu.

Pühajärv Otepää kihelkonnas. Maarahvas kaitses siin loodust ilmselt juba aastatuhandeid enne, kui Yellostowne'is loodi esimene ametlik rahvuspark. Ülesvõte: Arne Ader

Pühapaigad on Eesti maastike, kultuuri ja identiteedi olemuslik osa

Kuna pühapaiku on hoitud üldiselt puutumatuna on seal jõudnud meieni märkimisväärne osa tänase Eesti maastikulisest mitmekesisusest ja elurikkusest.

Pühapaikadega on seotud oluline osa meie vaimsest kultuuripärandist: kohanimed, teadmised keskkonnast, koha- ja perepärimused ning loodushoidlikud tavad, uskumused ja hoiakud.

Aegade jooksul pühapaiga pinnasesse jäänud muinasesemed ja aines, samuti teadmised pühapaikade asukohast on väärtuslik osa ainelisest kultuuripärandist.

Eestlaste ja meie hõimurahvaste pühapaigad ja nendega seotud uskumused ja traditsioonid on sarnased. Pühapaigad ühendavad meid.

Hüüed ja haridus

Maarahva lapsed õppisid pühapaiku ja nendega seotud pärimusi tundma vanemate kõrval rahvakalendri tähtpäevadel, ravimisel jm puhkudel. Okupatsioonisajandite jooksul oli see ainus võimalus anda lastele teadmisi ja kogemusi esivanemate pärandist.

Noores Eesti Vabariigis oli 1920.-1930. aastatel paljudel koolidel tavaks külastada oma kodukandi looduslikke pühapaiku ja linnamägesid. Selline õuesõpe oli oluline osa

isamaalisest kasvatuses, kodupaiga-tunde ja kodumaa-armastuse loomisest. Lastele kõneldi pühapaikade tähendusest ja tähtsusest ning nendega seotud pärimustest.

Nõukogude ajal taandus pühapaikade külastamine üha enam pealiskaudseteks ekskursioonideks. Taastatud Eesti Vabariigis on hiied muutumas taas ühiskondlikult oluliseks.

Suvistepüha Lääne-Virumaa Samma k Tammealuse hiies

Siseriiklikud ja rahvusvahelised dokumendid väärtustavad pühapaiku ning nendivad suurt ohustatust

2008. a kiitis Eesti Keskkonnaministeerium heaks Rahvusvahelise Looduskaitseliidu pühapaikade haldamise juhendi:

http://www.maavald.ee/failid/IUCN_SNS_Estonia.pdf

2008-2012 toimis esimene Eestis looduslike pühapaikade arengukava. Arengukava aruanne:

http://hiis.ee/files/Koondaruanne_2008_20121.pdf

http://hiis.ee/files/Koondaruanne_2008_2012_lisad_4_11.pdf

Käimas on kultuuriministeeriumi looduslike pühapaikade arengukava aastateks 2015-2020.

Eesti looduskaitse arengukava aastani 2020 peab looduslike pühapaiku Eestile iseloomulikuks, väärtuslikuks, aga ka ohustatuks ja vähe uurituks.

Eesti rahvas peab looduslike pühapaiku tähtsaks

Pühapaikade kaitsmist peab tähtsaks 65-86% Eesti elanikkonnast (Faktum & Ariko avaliku arvamuse uuringud 2011, 2012, 2014).

Selline suhtumine on ühtlaselt omane erinevatele põlvkondadele, meestele ja naistele ning eesti- ja venekeelsele elanikkonnale. Samuti peavad maausuliste ja budistide kõrval enam levinud kristlike usundite pooldajad looduslike pühapaikade hoidmist väga tähtsaks.

Pühapaikade kaitsmisel osalevad erineva maailmavaatega inimesed, mh mitmed kirikuõpetajad.

2014. a uuringu aruanne:

http://www.flaj.ut.ee/sites/default/files/www_ut/aruanne2014_faktumariko.pdf

Kasutusel on sajad looduslikud pühapaigad (Muinsuskaitseameti looduslike pühapaikade eksperdinõukogu 2014). Pühadest allikatest tuuakse vett, pühadele kividele jäetakse münte, pühadele puudele seotakse paelu ning ristipuude juures austatakse lahkunuid.

Looduslik pühapaik on looduslik (mitte inimese rajatud) paik, või ala

Pühapaik võib olla:

- Pinnavorm: kõrgendik, tasandik, org, pank, saar, kari
- Veekogu: allikas, oja, jõgi, tiik, järv, mereala
- Puu, salu, mets
- Kivi
- Koobas, pank, karst
- Märgala: soo, raba, roostik
- Tinglikult loetakse looduslike pühapaikade hulka ka usulise kombestikuga seotud ristipuud ja ristteed

Ajalooline looduslik pühapaik on üksnes selline loodusobjekt, mille kohta on andmeid, et esivanemad on seda pühaks pidanud ja/või seal kombetalitusi sooritanud

Pühapaikadega seotud peamised tavad:

- Pühaks pidamine, austamine
- Vaimses sidemes olemine
- Tule tegemine
- Palvetamine
- Andide jätmine
- Kumardamine
- Ravimine

Pühapaigaga võivad olla seotud ka muud tavad:

- Nõu küsimine/ pidamine
- Tantsimine, laulmine, mängimine
- Kiikumine
- Tule tegemine
- Ennustamine

Pühapaigad asuvad peamiselt maal

Pühapaik võib asuda:

- Metsas
- Põllul
- Niidul
- Soos
- Tee ääres
- Jões, järves, merel
- Külavahel (mõnikord)
- Talu aias (mõnikord)
- Linnas (mõnikord)

Pühapaik on tervik, mis hõlmab nii looduslikku, kui inimtekkelist

Pühapaik koosneb looduslikust pinnavormist, maapinnast, taimestikust ja loomastikust ning seal võivad olla veekogud ja rändrahnud. Pühapaiga iseloomulikuks osaks on sellega seotud kohanimed, teadmised, pärimused, uskumused ja tavad. Inimene on võinud pühapaika rajada lõkkekoha, kiige- ja tantsukoha, matusekoha, jätta ande ning selle maapinda on võinud inimtegevusest jääda arheoloogilist ainet.

Tuntumaid pühapaiku

Taevaskoda Põlva maakonnas
Panga pank Saaremaal
Kaali järv Saaremaal
Pühajärv Valgamaal Otepää lähedal
Kuremäe Hiimägi Ida-Virumaal
Pühajõgi ja Pühaorg Ida-Virumaal
Ebavere hiimägi Lääne-Virumaal
Tamme-Lauri tamm Võrumaal
Võhandu-Pühajõgi ajaloolisel Võromaal
Lehmja hiietammik Harjumaal
Saula Siniallikas Harjumaal
Mihkli hiietammik Pärnumaal
Sinialliku Siniallikas Viljandimaal
Palivere hiiekünnapuul Läänemaal
Tartu Toomemäe ohvrikivi
Põhilise leppe kivid Hiiumaal Pühalepas
Kakerdaja Hiiesaar Järvamaal
Kassinurme hiis Jõgevamaal (uus pühapaik)

Kogukondlikud pühapaigad

Rahvapärimuste järgi on olnud hiis igal külal. Leidub ka rohkesti kogukondlikus kasutuses olnud pühi kive, puid ja veekogusid. Pärimuste järgi on oma pühapaik olnud ka igal talul. Paraku on säilinud vähesed ühe-pere pühapaigad. Perekondlike pühapaikade kasutajate ja mäletajate kitsas ring ei soosi pärimuse edasikandumist. Kümnetest tuhandetest sellistest paikadest on säilinud vaid üksikud

Meieni on jõudnud peamiselt kogukondlikud pühapaigad, mille kasutajaskonna ja mäletajate lai ring soosib mälu püsivust.

Eestis on teada üle 800 hielaadse (suurema) kogukondliku pühapaiga

Hiienimelised ja hielaadsed suuremad kogukondlikud pühapaigad esialgse arhiivitöö põhjal. Lisaks on andmeid enam kui 2000 üksiku püha puu, kivi, allika jm ajaloolise loodusliku pühapaiga kohta. Ülevaatekaart küla, osaliselt ka kihelkonna täpsusega.

Hiis on küla või suurema kogukonna pühapaik

Hiied on kogukondlike pühade paigad, kus on mõnel pool tantsitud, kiigutud ja tehtud jaanituld ka uuemal ajal.

Hiies peetakse pühaks ja puutumatuks iga puud ja põõsast ning esivanemad pole lubanud seal oksagi murda. Hiitesse ei lubatud koduloomi, seal ei haritud maad, ei nopitud marju-seeni, ei kütitud ega kalastatud. Vägivallatuse ja puhtuse nõue muutis hiied meie suurimateks kaitsealadeks.

Hiite tunnused:

- Kogukondlik kasutus (küla, mitu küla, kihelkond, veelgi suurema ala rahvas)
- Suurem maa-ala (alates 1 ha)
- Kompleksne (mitmed eriliselt tähtsustatud ja kasutatud pärimuspaigad hiiealal)
- Looduslik taimekooslus

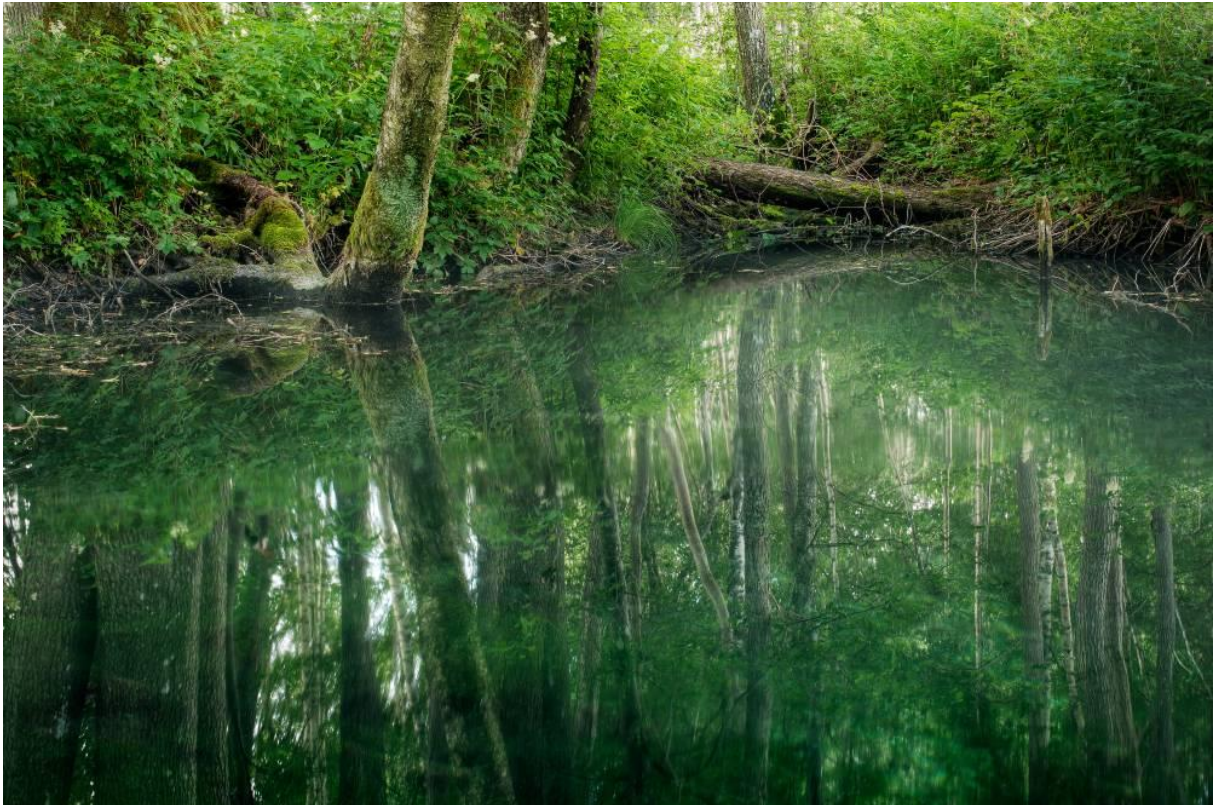
Hiienimelised paigad on eelkõige levinud Räpina – Tartu – Viljandi – Pärnu joonest põhja pool. Lõuna pool on selliseid paiku nimetatud sageli Püha-, Kumarus-, Jumala, Tennüs- jm paikadeks.

Sageli on hiiepuuks tamm, kuid leidub ka hiiekuusikuid, -kaasikuid, -lepikuid, -männikuid, -saarikuid, -künnapuustikke jm. Tavaline hiiemets on segamets.

Pühad veed

Eestis on teada kümmekond püha järve ja kümmekond püha jõge. Ka mõningaid merealasid ja järvesoppe on peetud pühaks. Kirjalikest allikatest leiab andmeid ligikaudu 500 püha allika kohta.

Erilise väga tervendavaid allikaid peetakse pühaks. Esivanemad on õppinud tundma ja hindama teatud allikate omadusi. Nii leidub meil rohkesti Silmaallikaid, mis tervendavad silmi, kuid on ka allikaid, mis ravivad näiteks liigese- ja nahahaigusi, või leevendavad valu. Üsna paljud pühad allikad on praegu kasutusel ravi- ja joogivee toomise ning silmade pesemise kohana. Tavaline and allikale on sinna heidetud münt, või hõbeesemelt kaabitud hõbevalge.

Põhjatu allikas Saaremaal Pähkla k. Janno Loide. 2015. a Hiite kuvavõistluse võidupilt

Püha puu võib olla igast kodumaisest liigist

Lisaks hiitele, kus on puutumatud kõik puud-põõsad, leidub meil ka üksikuid pühi puid. Tavaliselt on olnud need kogukondade kasutuses, kuid leidub ka ühe-pere pühi puid. Pühade puude juures on palvetatud, jäetud ande, ravitsetud, küsitud nõu ja kogutud jõudu.

Sagedamini esinevad pühad puud:

- Tamm
- Mänd
- Pärn
- Kask
- Kadakas
- Lepp
- Kuusk
- Jalakas
- Künnapuu
- Saar
- Pihlakas

Varsti 700-aastaseks saav Tamme-Lauri tamm on meie tuntumaid pühapuid. Ülesvõte: Arne Ader

Tervis ja õnn pühadest kividest

Eestis on varasemaid andmeid ligikaudu 500 püha kivi kohta. Püha kivi on reeglina rändrahn ning vahest harva ka paepank. Mõni püha kivi on maaga tasa, kuid suurimate kõrgus on enam kui 5 m. Samuti ulatub nende läbimõõt mõnekümnest sentimeetrist kümnekonna meetrini.

Pühal kivil ei ole tavaliselt lohke, ega muid raiendeid. Pühasid kive nagu ka muid looduslikke pühapaiku ei ole inimene reeglina kuidagi vigastanud. Vähestel pühadel kivil leidub väikseid (5-10 cm), või suuremaid lohke. Ravikividenä on aga sageli eelistatud nn jäljekive, kus leiduvaid looduslikke lohke on nimetatase looma-, inimese-, või müütiliste olendite jälgedeks.

Sarnaselt pühadele puudele on ka pühad kivid olnud kogukonna- või pere kasutuses ning nende juures on palvetatud, jäetud ande, ravitsetud, küsitud nõu ja kogutud jõudu. Lääne-Eestis leidub rohkesti selliseid kive, mida on kasutatud peamiselt ravitsemiseks.

Liukivi annab lapseõnne ja lahutab meelt

Liukivi on loodusliku sileda kallakuga kivi, kus lastel meeldib liugu lasta. Varemalt on naised käinud sellistelt kividelt lapseõnne nõutamas.

Liukivi Muhu Lalli külas

Pühal kivil ei ole tavaliselt inimtekkelisi lohke

Eestis on teada ca 2000 väikeselohulist kultusekivi ehk lohukivi, millel on 3-10 cm läbimõõduga lohukesed. Nende seas on pühaks peetud kive teada vaid paarkümmend. Üks väheseid pühaks peetud lohukive asub Tallinna lähedal Assakul ning sellel on üle 400 inimese süvendatud lohukese.

Ristipuud on seotud hingede-usu ja iidsete matusetavadega

lidse tava kohaselt peatub matuserong teel kalmistule teatud puu juures ning puukoorde lõigatakse ristimärk. Selle toiminguga jääb lahkunu hing, või selle osa puuga seotuks ning ei tule omakeid kummitama. Hingedeajal, jõuludel jt olulisematel pühadel, kui hinged on koju oodatud, ei ole aga ristipuu takistuseks.

Ristipuu on tavaliselt mänd või kuusk, kuid riste on mõnikord tehtud ka kasele, tammele jt puudele. Ristipuu võib kasvada lagedal, või asuda metsas, sellel võib olla riste üks, või isegi sadu. Mitmel pool võib tee ääres näha kümneid ja isegi sadu ristipuid.

Ristipuude tava on veel elus Võru-, Põlva-, Valga- ja Tartumaal. Mõne aja eest häabus see tava Viljandi- ja Saaremaal. Varem on ristipuid leidunud ka mujal Eestis ja meie naabermaadeski.

Looduslike pühapaikade hulgas on ristipuud erandlik nähtus, sest neil on ainuomased välistunnused (ristimärgid puukoores) ja neid vigastatakse kombetalituse käigus riste lõigates.

Rosma ristipuud Põlvamaal

Muud looduslikud pühapaigad

Rahvapärismuste kohaselt on varem igal talumajapidamisel olnud oma pühapaik – puutumatu aianurk, kivi, puu, või kivekangur. Paraku teame täna vaid üksikute selliste asukohti. Peaaegu kõik nad on unustatud.

Tinglikult võib looduslikeks pühapaikadeks pidada ka ristteid, kus on teadaolevalt käidud ravitsemas, ennustamas ja erinevaid kombetalitusi sooritamas.

Paljud pühapaigad on inimtegevuse tõttu halvas seisukorras

Möödunud sajanditel ja aastakümnetel ei ole Eestit valitsenud võimud looduslikke pühapaiku sallinud ega pühaks pidanud. Seetõttu on enamik neist kahjustatud rüüstamise, põllumajanduse, ehitustegevuse ja kaevandamise tõttu ning osad pühapaigad on hävinud.

Mis ei ole ajalooline looduslik pühapaik?

Ajalooline looduslik pühapaik on loodusobjekt või -ala, mida on pühaks pidanud juba meie esivanemad.

Looduslikud pühapaigad ei ole:

- Kõik loodusobjektid ja alad, mille kohta ei ole meieni jõudnud pärimust pühaks pidamisest.
- Ehitised ja rajatised, s.h kirikud, kabelid, saunad ja hauad.
- Ausambad ja ristid.
- Kurepesaga postid, millele seotakse paelu.

Pühapaigad on (mälu) maastike nähtus

Reeglina puuduvad pühapaikadel ainuomased välistunnused, mis lubaks neid eristada ülejäänud loodusest. Erandiks on ristipuud, mida eristab tavalistest puudest koorde lõigatud ristimärk ning suurte lohkuudega ohvrikivid.

Pühapaikadega seotud rahvapärimusi jm andmeid on arhiivides jm kirjasõnas talletatud enam kui sajandi jooksul, kuid seal puuduvad sageli selged asukohaandmed. Üksnes varasematele kirjalikele andmetele ja kaartidele toetudes ei ole võimalik paljusid pühapaiku leida. Lisaks, kaugeltki mitte kõigi pühapaikade kohta ei ole varem kirjalikult andmeid talletatud.

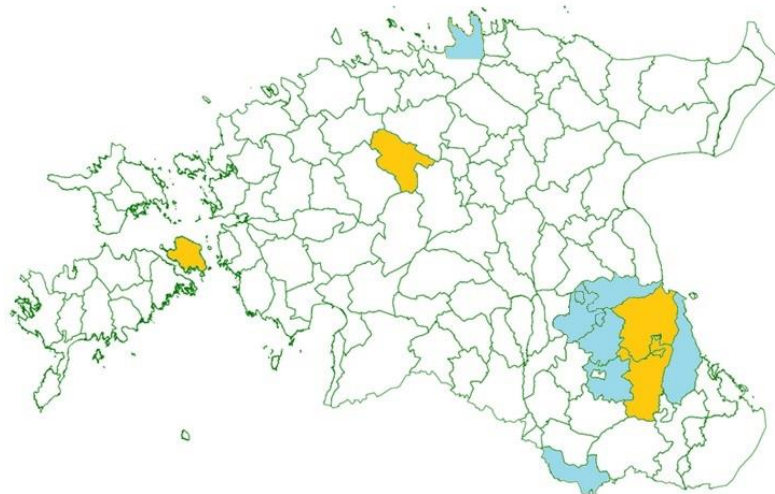
Pühapaikade kaardistamisel on esmaseks uuritavaks kohapärimust ja mikro- toponüüme tundev põliselanik, kes reeglina kuulub viimasesse taludeaegsesse põlvkonda.

KIIRE: koos külade tühjenemise ja põliselanike lahkumisega kaob võimalus tuhandete pühapaikade kaardistamiseks

Põliselanike küsitlemine pühapaikade kaardistamisel Saaremaal

Pühapaikade kaardistamine on algusjärgus

2016. a seisuga on pühapaikade uuringud toimunud Muhu, Juuru, Põlva ja Võnnu kihelkonnas. Eeluuring on tehtud Hargla, Räpina, Kambja, Kanepi, Tartu ja Nõo kihelkonnas ning Kuusalu khk põhjaosas.

Eeloleval kümnendil on unustamise tõttu hävimas kuni 3000 looduslikku pühapaika

Pühapaiku ohustab eelkõige unustamine.

Eestis on täna võimalik kaardistada kuni 5000 ajaloolist looduslikku pühapaika. Neist enam kui 3000 on võimalik leida vaid vanemaealiste põliselanike abil.

Riiklik toetus pühapaikade kaardistamisele on olnud seni väga väike ning ilmselt lahkub enamik pühapaikade mäletajaid enne, kui uurijad nendeni jõuavad. Pühapaikade riikliku arengukava raames on kavas kaardistada üksnes arhiiviteated, ehk siis kuni 1/3 pühapaikadest. Põliselanike küsitlemiseks ja enamiku pühapaikade kaardistamiseks ei leia riik raha.

Pühapaiga mäletaja võib elada oma sünnikülas, kuid tavaliselt on ta kolinud elama mujale. Suurem osa vanainimesi elab aga linnades ja asulates, kus pühapaikade uurijad neid otsida ei oska.

Seetõttu on väga oluline, et me kõik ja samuti sina, hea lugeja, asuksid pärimust talletama ja pühapaiku kaardistama. Niimoodi võid sa päästa väärtusliku kultuuri- ja looduspärandi hävimisest. Isiku- ja kohalugusid kuulates õpid sa oma maad ja rahvast lähemalt tundma ja hakkad iseennastki paremini mõistma.

Küsitleda võib kõiki vanemaid inimesi: perekonnaliikmeid, kaugemaid sugulasi, naabreid, külaelanikke ja tuttavaid.

Loe lähemalt Hiiepaiga lehelt: <http://hiiepaik.ee/tegutse/kaardistamine/>

Pühapaikade looduslikud väärtused

Looduslikud pühapaigad on maailma vanimad looduskaitsealad (IUCN)

Pinnas

Maastik (pinnavorm)

Looduse üksikobjektid

Esmatähtsad elupaigatüübid

Haruldased liigid

Roheline võrgustik

Pühapaikadega seotud vaimne kultuuripärand

Hiied on seotud eestlaste kodutundega (Mall Hiiepäe)

Kohanimed

Teadmised keskkonna omadustest

Koha- ja perepärimus

Regilaul, mõistatused

Uskumused, tavad, hoiakud

Paikkondlik loodushoidlik eneseteadvus

Soome-ugri eneseteadvus

Pühapaikadega seotud aineeline kultuuripärand

Kusagil mujal õhtumaises Euroopas pole looduslikud pühapaigad ja nendega seotud tavad jõudnud nii rikkalikult kaasaega, kui Eestis (Heiki Valk)

Arheoloogiline kultuurikiht, rajatised

Arheoloogilised juhuleiud

Muinasmaastiku objektid (maastikuarheoloogia)

Etnograafilised esemed ja rajatised

Pärandmaastik

Pühapaikadega seotud ühiskondlikud väärtused

Põlisrahvastel on õigus oma religioossetele paikadele ja traditsioonidele (ÜRO põlisrahvaste deklaratsioon)

Usuvabaduse tagamine

Piirkondlik ja rahvuslik jätkusuutlikus

Tervis ja heaolu

Vaimsed maamärgid

HEAD TAVAD

Rahvusvaheline Looduskaitseliit (IUCN) nimetab looduslikke pühapaiku inimkonna vanimateks kaitsealadeks ning soovib seal austada põlisrahva ajaloolisi tavasid. Paljudele põlisrahvastele on omane arusaam, et pühapaiga loob ja seda muudab hingestatud loodus. Inimene külastab pühapaiku, kuid ei sekku seal looduse kulgu. Nii on pühapaigad rahvakultuurile omane looduskaitse vorm ning seal on meieni jõudnud märkimisväärne osa Eesti maastike mitmekesisusest ja elurikkusest.

Põliseid tavasid austades võib pühapaigast leida kosutust ja abi. Ilmselt on pühapaikadeks valitud väekohad, mis võimendavad meie mõtteid, sõnu ja tegusid. Siin tehtu, olgu see siis hea või halb, pöördub mitmekordse jõuga tegijale tagasi. Seetõttu on pühapaik heade mõtete, sõnade ja tegude koht. Eesti eri paigus on pühapaikadega seotud ajaloolised tavad sarnased:

PUHTUS. Pühapaika mine kainena, puhta ihu, rõiva ja meelega ning ära jäta endast maha sodi ega mustust. Nagu pühamusse ikka, sisene hiide jalgsi ning ära lase sinna koduloomi. Asjale mine pühapaigast välja. Lahkudes võta kaasa prügi.

PUUTUMATUS. Pühapaigas ei tehta mõtte, sõna ega teoga liiga ühelegi elavale olendile, ka mitte puule-põõsale ega maapinnale. Pühas paigas ei või oksagi murda, lilli, marju või seeni korjata, küttida, kalastada ega muid loodusande varuda.

RAHU. Pühapaigas hoitakse vaikust ja rahu, et mitte häirida selle külastajaid ega asukaid.

ANNID. Pühale puule võib anniks siduda looduslikust kiust paela, riideriba, lõnga vms. Jälgi aga, et see poleks oksa või tüve ümber pingul. Sa võid jätta pühapaika münte ja kaapida hõbeesemelt hõbevalget. Anniks võib jätta osakese värskest toidust ja joogist. Teiste jäetud ande ei sobi puutuda.

TULI. Samamoodi nagu pühapaiga vesi on püha seal läidetud tuli. Lõkkesse ei sobi visata plasti, pudelikorke jm sodi. Sobiv küünal on valmistatud mesilasvahast või rasvast ning sellest ei jää midagi maha. Koobastesse küünlaid ei panda.

Enne pühapaika sisenemist seisata ja rahusta meeled. Maarahvas on metsa teretanud ja hiiele austuse märgiks kummardanud. Avatud süda ja puhas meel kogeb rohkem.

Lühidalt - lase puul kasvada

- Pühapaigas ei murta/raiuta/lõigata oksa ega puid, ei nopita lilli ega muid loodusande.
- Ei niideta, ei kitkuta rohtu.
- Ei harita maad.
- Ka vaksapikkune puu on elusolend.
- Võsa on metsa loomuliku arengu osa.
- Ainus looduslik asi, mille võib pühapaigast kaasa võtta on vesi.

Ole lugupidav

- Sisene pühapaika jalgsi.
- Lemmik-, kari- jm kodulooma koht pole pühapaigas.
- Pühapaigas ei kütita, ei püüta kala ega korjata loodusande.

Hoia puhtust

- Võta prügi pühapaigast kaasa.
- Asjal käi väljaspool pühapaika.
- Hoia puhtust ka oma mõtetes, sõnades ja tegudes.

Hoia vaikust ja rahu

- Pühapaik vajab vaikust ja rahu.
- Helivõimenduse kasutamine jm müra tekitamine rikub pühapaiga keskkonda.

Ole kaine ja puhas

- Pühapaigas hoitakse kehalist ja vaimset puhtust. Purjus inimene ei talitse oma mõtteid, sõnu ja tegusid.

Ära puutu ande

- Pühapaika jäetud ande ei maksa puutuda ja neid võeta kaasa
- Iga asi ei sobi anniks

Põhiline pühapaigas:

- Rahu
- Puhtus
- Vägivallatus
- Austus

LISATEAVET

Filmid

DVD „Hiite lummus“

- film Hiite lummus, 60 min
- film Looduslikud pühapaigad Eestis, 45 min
- näidatud pühapaikade kataloog
- tõlge inglise, saksa, prantsuse, hispaania ja vene keelde

Filmi lehekülg: <http://www.gaviafilm.ee>

Film internetis: <https://www.youtube.com/watch?v=pciLX4QxDms>

DVD „Suvisted Tammealusel“

- film Suvisted Tammealusel, 30 min
- tõlge inglise ja vene keelde
- ETVs eetris 23.05.2015

Lühifilmide sari „Eesti Looduslikud pühapaigad“

„Tammiku Hiis“, 5 min

„Paluküla Hiiemägi“, 5 min

„Vana-Viga hiis“, 5 min

„Taevaskoda“, 5 min

„Pärispea Liukkivi ja Hooneteperi mägi“, 5 min

„Tõdva Animägi ja Silmaallikas“, 5 min

OÜ Vesilind, 2014

Internetis: <https://www.youtube.com/channel/UCnDNC0kP7II0VTtr5rishrw>

Organisatsioonid

Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade keskus: www.fl.ut.ee/hiis

Hiite Maja SA: <http://hiis.ee/?lang=et>

Maavalla koda: www.maavald.ee

Sacred Natural Sites: <http://sacrednaturalsites.org/>

Vabatahtlike algatus Hiiepaik: www.hiiepaik.ee

Andmekogud

Mõnevõrra leiab andmeid Kultuurimälestiste registrist. Arheoloogiamälestisena on mingil määral kaitse alla võetud üle 450 pühapaiga. Otsides maakondade, või omavalitsuste kaupa arheoloogiamälestisi, näeb nende hulgas ka pühapaiku: hiisi, ohvrikive jms:

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument>

Kaitstavate looduse üksikobjektide hulgas on üle 90 pühapaiga ning teadmata arv pühapaiku asub kaitsealadel. Mõnevõrra on need paigad leitavad, kui otsida registris märksõnu hiis, püha jms: <http://loodus.keskkonnainfo.ee/eelis/default.aspx>

Mõnevõrra on pühapaiku kantud pärandkultuuri kaardikihile, kuid need andmed ei ole pühapaikade osas alati kontrollitud ja usaldusväärsed:
<http://loodus.keskkonnainfo.ee/eelis>

Kõik need andmed on leitavad ka Maa-ameti kaardirakenduse kaardikihtidelt:
<http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGis>

Kohapärimusega saab tutvuda Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiivis
<http://www.kirmus.ee/>

Kivike – Eesti Kirjandusmuuseumi käsikirjade digiteeritud kogud
<http://kivike.kirmus.ee>

Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek
<http://heli.eki.ee/kohanimed/index.php?t=3>

Rehepapp ehk rahvausundi ja muistendite andmebaas
<http://www.folklore.ee/rehepapp/>

LEPP ehk Lõuna-Eesti pärimuse portaal
<http://www.folklore.ee/lepp/>

Ajaloolist traditsiooni mõnekümnest kihelkonnast
<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/>

Rahvusparkide mälumaastikud
<http://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardiserver/Malumaastikud-p469.html>

Rahvusrhiivi vanemate kaartide infosüsteem
<http://www.ra.ee/kaardid/>

Maavalla koja lehel pühapaikadest
<http://www.maavald.ee/hiis>

Kirjandust

Kaasik, Ahto 2016. Põlised pühapaigad. Oleme hiierahvas“

Kaasik, Ahto; Valk, Heiki 2007, 2009. Looduslikud pühapaigad, väärtused ja kaitse.
Võrgus: <http://maavald.ee/hiis/raamat2007/hiiekogumik.pdf>

Anniste, Ave; Kaasik, Ahto 2012, lidsete (püha) paikade kaitse ja haldamise suunised
Võrgus: http://hiis.ee/files/Suunised_ek.pdf

Wild, R. ja McLeod, C. (toim.), Kaasik, A (toim.) IUCN ja Maavalla koda 2011. Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele
Võrgus: http://www.maavald.ee/failid/IUCN_SNS_Estonia.pdf

Eisen, M.J.1996. Esivanemate ohverdamised

Rommel, Mari-Ann 1998. Hiie ase

Kõivupuu, Marju 2009. Hinged puhkavad puudes

Kõivupuu, Marju 2011. 101 Eesti pühapaika

Hiemäe, Mall 2011. Pühad kivid Eestimaal

Bas Verschuuren, Robert Wild, Jeffrey Mcneely, Gonzalo Oviedo, 2010

Seitse müüti hiitest:

http://www.flaj.ut.ee/sites/default/files/www_ut/seitsemyytihiitest_140515.pdf

Voldik "Eesti looduslikud pühapaigad" tekst:

<http://hiis.ee/files/voldik2014.pdf>

Avaliku arvamuse uuring "Elanike hoiakud seoses hiite jt looduslike pühapaikadega":

http://www.flaj.ut.ee/sites/default/files/www_ut/aruanne2014_faktumariko.pdf

Tartu Ülikoolis saab kuulata 2016/2017 sügissemestril looduslike pühapaikade valikainet:
"FLAJ.01.146 Eesti looduslikud pühapaigad (3 EAP)".

Ahto Kaasik

Tel. 56 686 892

ahto.kaasik@ut.ee

www.fl.ut.ee/hiis

facebook.com/pyhapaigad